

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ד, תשי"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

יסודות סלאביים בשמות-מקומות ובשמות-משפחה בישראל

בין שאר הגורמים במתן שמות ליישובים חדשים בישראל (שם היסטורי, שם סמלי, שם טופוגראפי, שם לציון מאורע וכו') בולט גורם אחד, והוא מתן שמות לזכר אישים, ובין שמות המקומות החדשים, שנוצרו בדרך זו, יש גם שמות ממוצא סלאבי, או שמות ממוצא עברי ועברי-אידי בעלי סיומת סלאבית: -וב, -ין, והם:

גבעת אולגה, שכונת בורוכוב, כפר ביאליק וקרית ביאליק, כפר ויתקין, שכונת טיומקין, תל-ליטווינסקי, קרית מוצקין, כפר מסריק, כפר סירקין, כפר רופין ומדרשת רופין ושכונת שינקין.

כל השמות האלה — חוץ מתל-ליטווינסקי, שעל שינויו קיים ויכוח בין ועדת השמות הממשלתית לבין יורשי בעל הקרקע — נקלטו יפה בנוהג הלשוני העברי מטעמים אלה: (א) אין בהם פֶּוֹנימות וצירופי-פֶּוֹנימות זרים למערכה

הפֿונולוגיית של הלשון העברית, חוץ מ־b ו־v (ב' וט' רכות) בשמות ביאליק וטיומקין. הגאים אלה אינם להלכה פֿוניות עצמאיות בלשון העברית, אף כי למעשה הם נשמעים בפי רוב דוברי עברית, כמו למשל, במלה „בֿעֿטֿיוֿן“, שבה ה־ט היא ללא כל ספק, רכה בגלל היו־ד שאחריה, שלא כ־ט לפני התנועות האחריות u, o, a.

(ב) היסודות המורפולוגיים שבהם זהים עם יסודות

הנמצאים בעברית:

הסיומת הסלאבית י־ן בשמות, כמו רופין, סירקין, שינקין ועוד, דומה לסיומת העברית־משנית לרבים י־ן, המופיעה גם בשמות מקומות בארץ, כגון מודיעין, פקיעין, כן זהה י־ן הסלאבי עם ההברה האחרונה של שמות עבריים, שהם צורת ההפעיל של פעלים, אשר לי הפועל שלהם היא נו־ן, מן הטיפוס: י־ן, יְהוֹי־כִין (על מקום ההטעמה, השונה לכאורה, ראה להלן).

שמות המקומות כקרית־ביאליק (כאן השפיעה, כמובן, גם פופולריותו של המשורר) וכפר־מסריק (השם הזה על־פי הרוב בהטעמה מלעילית ולא בהטעמה הצִיכית המקורית—על ההברה הראשונה) — זרותם טושטשה בשל הדמיון הפורמאלי שבין הסיומת הסלאבית י־ן לבין סיומי (לא סיומות!) מלים עבריות רבות, שמות־עצם כפעלים, שהאות האחרונה בשרשם היא קו־ף, כמו: אפיק, עריק ועוד, ובפעלים: יפיק, יריק וכו'. ועוד: הסיומת הסלאבית י־ן, הן לבדה והן כחלק מסיומת מורכבות: י־צִי־ן, י־נִי־ן, התאורחה מוזמן בעברית המדוברת בשמות חיבה והקטנה (שמואליק, שושיק, חמודיק,

בחורצ'יק, קטנצ'יק) ובשמות המציינים הפקיד, השתייכות מפלגתית וכיו"ב (תרבותניק, קיבוצניק, פלמחניק, מפאיניק, — ואל נשכח את הנודניק).

כל השמות האלה — נגינתם מלעילית. וכאן הגענו לגורם הנוסף, שהקל את קליטתם של השמות ממוצא סלאבי או בעלי סיומת סלאבית. העובדה, כי בעברית המדוברת מנוגנים שמות מקומות רבים מלעיל, סייעה לקליטתם הפונולוגית של השמות הזרים, שהרי פירוש השם אינו חשוב כלל וכלל בשמות המקומות. מבהינת הניגוד הפונולוגי (ההטעמה היא גורם פונולוגי, הקשור בשינוי המשמעות) דין „כפר ויתקין“ (מלעיל) לגבי המלה „התקין“ (מלרע), למשל, כדין שם המקום „מוצא“ (שהוגים אותו בהטעמת מלעיל) לגבי שם העצם „מוצא“ (מלרע).

הוא הדין בשמות המקומות שכונת בורוכוב (כאן ההטעמה על ההברה הראשונה כהטעמת השמות העבריים הטהורים יוחנן, איתמר, למשל, בלשון המדוברת) וגבעת אולגה. בשניהם אין יסודות פונולוגיים ומורפולוגיים הזרים ללשונו.

אך לעומת זאת מורגש השם „תל-ליטויןסקי“, כאמור, כנטע זר בגלל דביק העצורים שבו (במלה „דביק“ אני מתרגם את המונח הלוועזי cluster, המציין צרור עיצורים ללא תנועה ביניהם), ולמרות ה„ליברליות הפונולוגית“¹ המופרזת בקבלת

1. אגב עדיין לא ניתנה תשומת-לב מספיקה בספרותנו הבלשנית לדרכי התאמתן הפונולוגית של מלים לוועזיות למבנה לשונו המהודשת, ההשוואה עם תהליכים דומים בתקופות הקודמות של לשונו מוכיחה, כי

מלים זרות לגוף לשוננו הריהו צורם את אזנינו. בעלי שמיעה רגישה, גם אלה שאינם מאומנים במיוחד מבחינה פוֹניטית, יודעים את הקשיים, שבהם נתקלים ילדינו, ובייחוד יוצאי ארצות ערב, בכואם להגות דביקים כגון "נֶסֶק" ולסגל דביקים אלה להרגליהם הפֶּוּנולוגיים. דבר זה מצדיק בהחלט את דרישתה הנמרצת של ועדת השמות הממשלתית להחלפת השם ולהסרתו ממת הארץ.

כדי למנוע פגימות מסוג "תל-ליטוֹינסקי", הן בגלל הזרות הלשונית הן בגלל האופי הגלותי של שם זה ושל שמות רבים מן הטיפוס: רבינוביץ, אברמוביץ' וכו', הלכו עד כה, כידוע, בדרכים הבאות:

א. לשם מקום נבחר שמו הפרטי העברי של האיש, ששם משפחתו סלאבי או בעל סיומת סלאבית, כמו:

גבעת-חיים, כפר-חיים, קרית-חיים, כולן על שם ח' ארלוזורוב (כאן אולי השפיעה גם אריכותו של שם המשפחה?). כפר-יהושע (ע"ש י' חנקין);

יד-מרדכי, על שם מנהיג מרד גטו וורשא, מרדכי אנילביץ';

טירת-צבי, על שם הרב צבי קלישר (השם הוא סלאבי, לפי שם העיר קאליש, והסיומת היא גרמנית-אידית).

פרצנו כל גדר וכל חיץ (לא כאומות אחרות, כגון הערבים) מפני "מסתננים" לשוניים, העלולים לסכן ולפורר לחלוטין את המבנה הפֶּוּנולוגי המיוחד של העברית.

ב) במקום שם המשפחה הלא-עברי או בעל סיומת סלאבית, משמשים בשם היישוב ראשי-התיבות של השם הפרטי ושם המשפחה, כמו כפר אז"ר, על-שם אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ'.

ג) במקום שם המשפחה הלועזי משמש כינויו של האיש או שם יצירתו או מפעלו בשם מקום: עין הנצי"ב, עין השופט. דין שמות הרחובות כדין שמות היישובים. בין מאות שמות הרחובות בתל-אביב, למשל, יש כ-30 שמות ממוצא סלאבי או בעלי סיומת סלאבית: אייבשיץ, אנטוקולסקי, בוגרשוב, ביאליק (רחוב אחר על שמו נקרא שדרות ח"ן), ברדיצ'בסקי, דרויאנוב, וילנה (למעשה שורש ליטאי), ז'בוטינסקי, זלטופולסקי, חזנוביץ', טיומקין, טשרניחובסקי, לבונטין, מוהילבר (השם סלאבי, הסיומת גרמנית-אידיש), מיצקיביץ', מסריק, מרגולין (השורש עברי, הסיומת סלאבית), סוקולוב, סמולנסקין, פושקין, פינסקר, צ'לנוב, קורולנקו, קלישר, שינקין. גם מאלה קלטה הלשון שמות, שהיסודות הפונולוגיים והמורפולוגיים בהם זהים עם יסודות שבעברית, אבל שמות אחרים — קשה קליטתם (אפילו מבחינה גראפית), וילידי הארץ והעולים החדשים מארצות המזרח מפרקים בדרכים שונות את הדביקים הסלאביים בשמות אלה.

בהזדמנויות שונות רשמתי צורות אלה:

1/ בּוֹטְנֶסְקִי ; פִּינֶסְקֶר || פִּינֶסְקֶר ; צ'רְנִיחֹפְסְקִי (דוק! ה־ב)

איבדה את קוליותה לפני ה"ס"; צ'לְנוֹב ועוד.

ראוי להזכיר כאן גם כמה שרידים גלויים פחות של יסודות סלאביים במערכת שמות המשפחה העבריים בישראל.

שלוש הן הדרכים, שבהן הולכים בעלי שמות־משפחה לועזיים בבואם להחליף את שמותיהם בעבריים אגב קיום זכרו של שם הקודם:

(א) תרגום השם הלועזי, תרגום מדויק או קרוב למשמעות השם הקודם. כך נהפך גוזיק לכפתור, גולובינסקי ליונאי, גורסקי להררי, דובינסקי לאלוני, דומב לאלון וכדומה (כל הדוגמאות מ"רשומות", מן ההודעות על שינויי שם). בדרך זו מיתוספים למערכת שמות המשפחה העבריים טיפוסים חדשים של שמות, שלא היו קיימים קודם לכן. אינם חסרים אף קוריוזים: בעל השם הסלאבי דזיורה (חר) בחר בשם "בן־חור".

(ב) "החזרת העטרה ליושנה", היינו מתן צורה עברית לשמות משפחה ממוצא עברי (או עברי־אידי), אך בעלי סיומת סלאבית. בדרך זו הופכים אברמוביץ' ואברמצ'יק לאברהמי ובן־אברהם; אהרונוב, אהרונוביץ' לאהרוני או רון; בנימינוביץ' לבנימיני; דוידוביץ' לבן־דויד ועוד ועוד (ברשימה לשנתיים האחרונות רשמתי מתוך שמות משפחה "סלאביים" כאלה כ־ 60 מקרים של שינוי השם על־ידי תוספת יסוד מורפולוגי עברי או על־ידי "פן").

(ג) דרך מיכנית של דימוי צלילי, בחירת ההברה

1. על נושא זה של שינוי שמות לועזיים נכתב הרבה בזמן האחרון בארץ ובחו"ל; עיין למשל: מרדכי קוסובר, שינויי השמות במדינת ישראל (בכתבי־עת "ביצרון" בהמשכים, החל בחוברת ה' (140), ניסן תשי"ב); ד' לייבל בחוברת־דצמבר 1952 של "אונדזער וועג"; P. Klein, Les changements de noms en Israël. Revue Internationale d'Onomastique, III, Paris, 1951, 4, 301—313. ואחרים.

הראשונה, האמצעית או הסופית או קומבינציה חפשית ביותר מתוך השם הסלאבי ועל-ידי צירוף חנועות מתאימות—יצירת שם, שצלילו עברי או דומה לעברי, אך למעשה הוא שריד מן המקור הסלאבי. הרי דוגמאות: אומנסקי—אומן; אורלובסקי—אורן; אינטרוליגטור—לי; אלקוניצקי—אלקוני; בוניסלבסקי—בונה; בטושנסקי—שני; ביטנסקי—ביתן; בילוגורסקי, בילוצרקובסקי—בילו; ברוזבסקי—ברזני; ברסקי—בר; ברקוביץ—ברק; גוונ'נסקי—גוזני; גוטקובסקי—גת; גוניונדסקי—גונן; גורבולסקי, גורביץ, גורודיסקי—גור; גורייבסקי—גורי; גילובוביץ—גלבוץ; גלופשינסקי—גל; דבורץ—דביר; וולוז'ינסקי—לון; חוטרצקי—חוטר'ישי; יברובר—יבור; יטקובסקי—קוטב; לדיז'נסקי—לדין; לינקובסקי—לין; מינקובסקי—מנוב; נברצקי—נבר; צירולניק—צור; קובוביצקי—קובובי; רטנובסקי—רטן; שימנובסקי—שי; שפינק—שפי ועוד ועוד.

תצוין במיוחד בסוג זה החלפת שם סלאבי, שהוא שם עיר, בשם-מקום עברי מן התניך, בשל דמיון-מה בצליל השמות. כגון: ז'מיג'ורד נהפך לתדמור, חרקובסקי—חורב, טברסקי—תבור, קוסטרינסקי—קיטרון, שידלוביץ ושידלובסקי—שילוני.

יש שבעלי שמות משפחה, שנגזרו משמות ערים וארצות, אינם מוותרים על עצם השם, אלא משנים אותו לעברי על-ידי תוספת סיומת עברית במקום הסלאבית, כגון: ורשבסקי—ורשאי, ליטבסקי—ליטאי, קיטאיגורודסקי—קיטאי. גם בדרך זו חודרים שרידים סלאביים למערכת השמות העבריים.

תופעות דומות להנ"ל בשטח מתן שמות ליישובים וכן
בשטח שינויי שמות משפחה נמצאות בארצות-הברית ובקנדה.
גם שם נקראו יישובים רבים בשמות סלאביים, שניתנו על-
ידי המתיישבים הסלאביים, אבל במרוצת הזמן הותאמו רוב
השמות, עם טשטוש האופי הסלאבי של היישוב, בצורתם
הגראפית ובהגייתם למבנה הפֶּוֹנולוגי של הלשון האנגלית
האמריקנית, ואף רבים הוחלפו בשמות אנגליים טהורים. כן
שונו שמות משפחה סלאביים לאנגליים כדרך ששונו לעבריים
בישראל ו.